

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА**

ОЛІЙНИК УЛЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 340.12

**ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ, СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ У
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Хмельницький - 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Хмельницькому університеті управління та права, Хмельницька обласна рада.

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ОМЕЛЬЧУК Олег Миколайович,
Хмельницький університет
управління та права,
ректор університету.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент,
ГУРАЛЕНКО Наталія Анатоліївна,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри філософії та теорії права;

кандидат юридичних наук, доцент,
КОСЬМІЙ Михайло Михайлович,
Приватний вищий навчальний
заклад Університет Короля Данила,
декан факультету архітектури, будівництва
та дизайну.

Захист відбудеться «5» грудня 2018 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 70.895.02 у Хмельницькому університеті управління та права за адресою: 29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8, конференц-зал (ауд. 907).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Хмельницького університету управління та права за адресою: 29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 38.

Автореферат розісланий « ____ » листопада 2018 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Ю. Димінська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Побудова правової, демократичної держави, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю, виводить нас у площину вирішення найважливішої проблеми, якою на сьогодні є права та свободи людини і громадянина, що регламентуються не лише національними, а й міжнародними нормативно-правовими актами. Права людини належать до фундаментальних проблем філософії права, оскільки розкриття їхнього змісту через призму цінностей дає змогу зрозуміти їх справжнє призначення.

У сучасному українському суспільстві право на свободу думки, совісті та релігії є однією із глобальних проблем теоретичного й галузевого правозастосування, щодо якої виникають дискусії у філософсько-правовій науці. Актуальність проблеми обумовлюється недостатньою, а подекуди і суперечливою розробкою окремих її аспектів, домінуванням застарілих підходів до проблеми права на свободу думки, совісті та релігії, а також відсутністю чіткого понятійного апарату.

Право на свободу думки, совісті та релігії постає основою розвитку кожного демократичного суспільства, невід'ємною складовою конституційних прав людини, досить важливою передумовою незалежності, правової держави, демократії.

Доцільно звернути увагу на той факт, що сучасна парадигма цього поняття відображає тривалий розвиток, розуміння та розкриття не лише його смислового наповнення, а й практики реалізації постулатів у суспільному житті. Варто наголосити, що воно не є незалежним та самодостатнім, оскільки є наслідком дії багатьох чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру, має темпоральні межі, неоднозначну практику його застосування, підлягає повному переосмисленню, вдосконаленню, деталізації та роз'ясненню.

Рівень встановлення, здійснення та захисту прав людини кожною державою відображає ступінь розвитку країни в цілому, її соціальну роль та демократичну спрямованість, гуманістичне відношення до найвищої на сьогодні соціальної цінності – людини.

Право на свободу думки, совісті та релігії сьогодні визнається основою буття демократичного суспільства, важливою передумовою правової демократії та існування інших прав і свобод людини як особи. Актуалізація уваги до цієї проблеми серед вітчизняних і зарубіжних науковців в останні десятиліття значною мірою обумовлена глобалізаційними процесами, суспільними трансформаціями, прагненнями до утвердження вільного, сповненого справедливості життя людей, а також значного загострення проблем формування світоглядно-смислової бази сучасного буття особистості. Означені проблеми без перебільшення є одними з найважливіших тем не тільки філософії права, а й соціальної філософії, релігієзнавства та юридичної наук.

Право на свободу думки, совісті та релігії як перше покоління прав людини, неодноразово було предметом досліджень представників як загальнотеоретичної юриспруденції, так і галузевих юридичних наук. Накопичено якісно новий теоретичний та емпіричний матеріал, цікаві

методологічні підходи в осмисленні феномену свободи думки, совісті, свободи буття релігій як в Україні, так і за кордоном. Серед релігієзнавців, філософів, правознавців, які вивчали проблеми, пов'язані зі свободою думки, совісті, релігії можна назвати: Ю. А. Бабінова, М. Ю. Бабія, В. Д. Бондаренка, Л. А. Виговського, Н. А. Гураленко, В. Є. Єленського, В. С. Журавського, С. І. Здіорука, В. В. Климова, А. М. Колодного, М. М. Косьмія, А. В. Кураєва, М. О. Лернера, Б. О. Лобовіка, В. І. Лубського, В. І. Любащенко, М. Ф. Мариновича, О. М. Омельчука, О. О. Пчелінцева, П. М. Рабіновича, О. Н. Сагана, М. С. Стецкевича, Л. О. Филипович, О. М. Шубу, П. Л. Яроцького.

Серед класиків західноєвропейської соціально-філософської думки, які осмислювали різні аспекти нашого питання можна назвати П. Бейля, М. Вебера, Ф. Вольтера, Р. Гегеля, Т. Гоббса, В. фон Гумбольдта, Д. Дідро, К. Дьюрема, Т. Ліндхольма, Дж. Локка, К. Маркса, Ж.Ж. Руссо.

Незважаючи на те, що традиція наукового вивчення вказаного права налічує не одне століття, недослідженими залишаються питання генези, становлення права на свободу думки, совісті та релігії з філософсько-правової точки зору, що підтверджує актуальність запропонованої теми дисертаційного дослідження. Варто зазначити, що це є суттєвим недоопрацюванням, яке може спричинити неадекватне, а подекуди й явно помилкове, застосування законодавства. Така прикра ситуація може виникнути у зв'язку з ігноруванням необхідності врахування філософських підходів до конкретних обставин.

Таким чином, це питання має досить важливе значення також через те, що Україна, як і будь-яка суверенна, незалежна, соціальна та правова держава, стала на шлях вступу до Європейського Союзу, для якого захист зазначеного права є першочерговим завданням.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., у межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» на 2017–2023 роки (номер державної реєстрації 0117U000103), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Мета та завдання дослідження. Метою є комплексне філософсько-правове дослідження права на свободу думки, совісті та релігії.

Для досягнення цієї мети окреслено такі завдання:

- охарактеризувати стан розробленості філософсько-правових досліджень за обраною темою;
- визначити методологічні засоби дослідження права на свободу думки, совісті та релігії;

- здійснити історико-правовий аналіз розвитку понять «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії»;
- визначити поняття права на свободу думки, совісті та релігії;
- охарактеризувати правове забезпечення гарантій реалізації права на свободу думки, совісті та релігії в Україні;
- проаналізувати в контексті філософсько-правових підходів практику Європейського суду з прав людини стосовно застосування права на свободу думки, совісті та релігії.

Об'єктом дослідження є права людини як архітектонічна складова сучасної правової реальності.

Предмет дослідження – право на свободу думки, совісті та релігії у філософсько-правовому вимірі.

Методи дослідження. Методологія філософсько-правового осмислення права на свободу думки, совісті та релігії охоплює принципи наукового пізнання, методологічні підходи, філософські та загальнонаукові методи дослідження. Основним методологічним принципом роботи став *антропоцентризм* у поєднанні з *індивідуалізмом* та *універсалізмом*, *процесуалізмом*, *еволюціонізмом*, *релятивізмом*, *транзакційним принципом* та *принципом інтерактивності*. Серед загальнонаукових методів для проведення наукового пошуку мали місце: *критичного аналізу* – для огляду наукової літератури з теми дисертації (підрозділ 1.1); *систематизації та узагальнення* – уможливив опрацювання наявної наукового матеріалу за темою дослідження (підрозділ 1.1); *герменевтичний і формально-юридичний* – сприяли проведенню аналізу нормативно-правових актів у сфері регулювання основних прав і свобод людини (розділ 2, 3); *прогностичний* – мав місце в процесі окреслення перспектив подальшого правового забезпечення прав та свобод людини в Україні (розділ 3). У всіх структурних підрозділах дисертації використовувалися методи порівняння, дедукції, аксіологічний, гіпотетичний метод, метод аналізу та синтезу, абстрагування, системний.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним з перших у вітчизняній філософії права дослідженням права на свободу думки, совісті та релігії. Зокрема:

вперше:

- визначено поняття права на свободу думки, совісті та релігії у філософському контексті як сукупність правових норм, що відображають особливу якісну універсальну визначеність людського буття, дають можливість кожній людині вільно, без дискримінації та переслідувань з боку держави та суспільства здійснювати самовизначення в духовній, світоглядній, політичній сферах, а також здатність до творчої самореалізації на основі ціннісно-орієнтованого вибору та узгодження всіх ціннісно-сміслових параметрів зі своїми життєвими установками;

- доведено, що право на свободу думки, совісті та релігії необхідно розглядати в загальнолюдському контексті як одну із найвищих соціальних цінностей, яка перебуває в тісному зв'язку зі світоглядним буттям особи та дає

змогу досягти згоди між групами людей з різним світоглядом, оскільки це природне невідчужуване право кожної людини на вільний, узгоджений з власною совістю вибір відповідних духовних цінностей і орієнтирів. Тому його реалізація є важливим критерієм оцінки гуманістичної сутності держави, її демократичності;

- право на свободу думки, совісті та релігії запропоновано віднести до нової групи прав, а саме до морально-духовних прав, оскільки воно є однією із найвищих соціальних цінностей і несе за собою відповідальність людини перед самою собою, як носієм найвищих моральних та духовних цінностей;

- обґрунтовано системоутворюючий характер права на свободу думки, совісті та релігії, оскільки без його реалізації решта прав втрачають свій зміст, залишаючись декларацією. Саме з ним людина усвідомлює себе, знаходить сенс і визначає своє місце в житті. Від нього залежать здатність індивіда самореалізуватися в особистість; можливість подолати суперечності між тенденціями, зумовленими випереджаючим розвитком цивілізації і природою людини; здатність держави до сталого розвитку без соціальних вибухів і потрясінь; вміння світової спільноти знайти шляхи до вирішення глобальних проблем, що стоять перед людством;

- розкрито позитивні якості сучасного стану розвитку права на свободу думки, совісті та релігії, а саме: соціальну цінність, формальну визначеність, забезпечення державою, реалізація в конкретних життєвих відносинах, усвідомлено необхідний умовний характер;

удосконалено:

- положення про співвідношення та розмежування понять «свободи совісті» та «свободи віросповідань». Встановлено, що свобода совісті охоплює все різноманіття форм систем світоглядної орієнтації, і становить наявність єдиного правового інституту. Свобода віросповідання не тільки є складовою інституту свободи совісті, але і поглинається ним;

набули подальшого розвитку:

- методологічні підходи до пояснення сутності права на свободу думки, совісті та релігії у відповідності із некласичним ідеалом науковості. У сукупності застосування філософських, загальнонаукових та спеціальних методів, виділено, що право на свободу думки, совісті та релігії є важливим елементом правової реальності, який має нормативну форму свого вияву, відображає відповідність людському виміру та можливості щодо забезпечення інших прав, свобод та інтересів;

- теза про те, що це право можна розглядати як цілісний феномен правової дійсності (а не три різних права), що залежить від рівня демократизму в державі та ступеня розвитку громадянського суспільства;

- ліберально-комунітарні тенденції при вирішенні справ Європейським судом з прав людини. Зроблено висновок про те, що у минулому, дійсно, юридично-правові погляди суддів були побудовані на філософії лібералізму з її наголосом на приматі індивідуальних прав та особистої автономії щодо інших цінностей, насамперед комунітарних.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що обґрунтовані в роботі наукові висновки стосовно права на свободу думки, совісті та релігії спрямовані на їх утілення, передусім у судочинстві. Результати дослідження можуть бути використані також:

- у правозастосуванні – для підвищення ефективності процесу вирішення юридичних спорів та ухвалення правозастосовних рішень;
- у правотворчості – задля посилення обґрунтованості нормативно-правових актів під час їх проектування;
- у науковій роботі – для поглиблення знань про властивості застосування права;
- у навчальному процесі – для викладання навчальних дисциплін «Філософія права», «Теорія права та держави», «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Філософія», «Історія політичних та правових вчень», «Релігієзнавство», «Політологія».

Особистий внесок здобувача. У підготовленій у співавторстві з О. М. Омельчуком статті «Особливості формування парадигми права на свободу думки, совісті та релігії в філософії права епохи Реформації» (Економіка та митно-правові відносини. 2017. № 2. С. 6-13) особистий внесок становить 50 (п'ятдесят) відсотків.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорено та схвалено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права. Підсумки розробки проблеми загалом, а також окремі її аспекти й одержані узагальнення і висновки апробовано на двох міжнародних науково-практичних конференціях: «П'ятнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 р.); «Шістнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 20–21 жовтня 2017 р.) та всеукраїнській конференції «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 29–30 квітня 2018 року).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено у дев'яти публікаціях, із яких чотири – у фахових виданнях України та одна – у зарубіжному науковому періодичному виданні, а також чотири – у збірниках наукових праць та тез доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, які охоплюють шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки, із них основного тексту – 186 сторінок. Список використаних джерел розміщено на 18 сторінках (218 найменувань), додатки розміщено на 6 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, а також щодо публікацій, у яких відображено основні положення роботи.

Розділ I. «Основоположні засади дослідження права на свободу думки, совісті та релігії» складається з двох підрозділів, у яких охарактеризовано стан дослідження обраної проблематики та обґрунтовано методологію дослідження.

У підрозділі 1.1 «Стан дослідження права на свободу думки, совісті та релігії: аналіз філософсько-правових підходів» на основі аналізу та узагальнення літератури розкрито ступінь наукового опрацювання проблеми сутності і ролі права на свободу думки, совісті та релігії у сучасному суспільстві.

Виділено кілька принципових характеристик філософсько-правового розуміння свободи думки, совісті та релігії:

1. Змістовне наповнення понять «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії» детермінується зміною уявлень про людину як автономного суб'єкта в різні історичні періоди.

2. На основі аналізу основних теоретичних концепцій розуміння феномену свободи думки, совісті та релігії стверджується, що кожна з цих складових носить багатоаспектний характер, який не можна звести до конкретних юридичних дефініцій.

3. Основна евристична цінність цього права полягає в інтерпретації свободи думки, совісті, релігії як вияву багатомірності людської природи.

4. Функціонування права на свободу думки, совісті та релігії як природного права залежить від соціокультурного типу особистості.

5. У формуванні вище зазначеного права ключову роль відіграють аксіологічні та інституціональні цінності конкретного суспільства.

Підрозділ 1.2. «Методологічні засади дослідження права на свободу думки, совісті та релігії» присвячено висвітленню результатів вибору, обґрунтування та адаптації методологічних засобів наукового пізнання щодо предмета дослідження.

Основними методами дослідження стали: систематизації та узагальнення, герменевтичний, термінологічний принцип, діалектики, порівняння, дедукції, аксіологічний, гіпотетичний, аналізу та синтезу, ідеалізації, абстрагування, порівняння, системний, принцип загального зв'язку та взаємозалежності, історичний та логічний.

На основі застосування всіх перерахованих методів дослідження, зроблено такі висновки:

– по-перше, право на свободу думки, совісті та релігії є складним, багатоаспектним, з філософсько-правової точки зору, явищем, вивчення якого потребує комплексної методологічної основи;

– по-друге, методологічні підходи дають можливість визначити право на свободу думки, совісті та релігії як цілісний феномен правової дійсності, що залежить від рівня демократизму в державі та ступеня розвитку громадянського суспільства, має ціннісне значення;

– по-третє, дослідження права на свободу думки, совісті та релігії в процесі філософсько-правового аналізу викликає необхідність застосування філософських методів, які характеризують його самостійний характер, динамізм розвитку; загальнонаукових, котрі ставлять акцент на історичному

характері цього права, його об'єктивності, функціональному призначенні; спеціальні методи, що показують право на свободу думки, совісті та релігії як системне, структуроване явище, котре має свій зміст, форму, побудову певним чином удосконалюється відповідно до потреб та інтересів суспільства і держави.

Розділ II «Формування концепції права на свободу думки та релігії у філософії права» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Еволюція права на свободу думки, совісті та релігії» проаналізовано генезу поглядів права на свободу думки, совісті та релігії епох Античності, Середньовіччя, Відродження, Реформації, періоду XVII-початку XVIII століття, Просвітництва, XIX-XX століття. Доведено, що ідеї цього права зародилася ще в епоху Античності, проте ні практичного, ні термінологічного їх оформлення як такого не існувало. В Середньовіччя, свобода думки, совісті та релігії розумілися вже як поняття, хоча й «свобода совісті» експлікувалась як «свобода релігії». В епоху Відродження свобода думки, совісті та релігії набули нового філософсько-теоретичного обґрунтування, а в добу Реформації відбулося практичне їх втілення. Період XVII – початку XVIII століття характеризується не лише оформленням парадигми свободи думки, совісті та релігії, а й утвердженням її юридичної легітимності та практичної реалізації. В епоху Просвітництва право на свободу думки, совісті та релігії набуло рис невідчужуваного права. В XIX–XX столітті боротьба за нього вже пройшла критичну фазу, але визнання країни демократичною потребувало його правового закріплення, що й невдовзі було зроблено в міжнародних документах.

У підрозділі 2.2. «Сутність понять «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії» наголошується, що в понятійному аспекті поняття «свобода совісті» широко використовується (ототожнюється) як «свобода релігії», означаючи при цьому можливість вільного вибору віросповідання та публічного чи приватного його сповідання або ж не сповідання. У проаналізованих міжнародних документах, як-от Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань, Європейська конвенція з прав людини, сказано, що кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії, акцент робиться на тому, що це право включає свободу мати релігію і за своїм вибором сповідувати її. Тобто, у цих документах привертає увагу релігійна складова свободи совісті – віросповідання, релігія ж залишається важливим світоглядним компонентом.

Із врахуванням ознак понять свободи думки, совісті, релігії, запропоновано *свободу думки* у філософсько-правовому вимірі розуміти як можливість індивіда без будь-якого ідеологічного контролю, вибирати для себе систему духовних і моральних цінностей, які охоплюють всі аспекти інтелектуального і духовного життя людини.

Зміст *свободи совісті* у філософсько-правовій інтерпретації полягає у здатності особистості до осмислення та оцінки різних світоглядних орієнтирів

самовизначення щодо них, їх оцінки, самореалізації в духовній реальності без будь-якого силового примусу, лише за велінням власної совісті.

Свободу релігії автором визначено як можливість особистості вільно, без будь-якого зовнішнього примусу, сповідувати, практично здійснювати свої релігійні погляди як колективно, так і самотійно або ж утримуватися від їх здійснення.

Систематизувавши ці поняття, було запропоноване авторське визначення *права на свободу думки, совісті та релігії у філософському контексті* як сукупності правових норм, що відображають особливу якісну універсальну визначеність людського буття, дають можливість кожній людині вільно, без дискримінації та переслідувань з боку держави та суспільства здійснювати самовизначення в духовній, світоглядній, політичній сферах, а також здатності до творчої самореалізації на основі ціннісно-орієнтованого вибору та узгодження всіх ціннісно-сміслових параметрів зі своїми життєвими установками. При цьому якщо це право, то йому має кореспондувати обов'язок особи дотримуватися правових норм та держави гарантувати ці права і свободи.

У роботі обґрунтовано, що право на свободу думки, совісті та релігії необхідно, насамперед, розглядати в загальнолюдському контексті як найвищу соціальну цінність, яка перебуває в тісному зв'язку зі світоглядним буттям особи та дає змогу досягти згоди між групами людей з різним світоглядом.

Розділ III «Праксеологія права на свободу думки, совісті та релігії в Україні» складається з двох підрозділів та присвячений безпосередньому аналізу національної нормативно-правової бази та практики Європейського суду з прав людини в контексті філософсько-правових підходів.

У підрозділі 3.1. «Правове забезпечення гарантій реалізації права на свободу думки, совісті та релігії» доведено, що сьогодні право на свободу думки, совісті та релігії є найважливішою інтимно-особистісною складовою реалізації всіх інших прав у духовній сфері (віросповідання, атеїзм та ін.). Наголошується на основних філософсько-правових постулатах розвитку права на свободу думки, совісті та релігії з урахуванням вимог і реалій ХХІ ст. в нашій державі. Проаналізовано та відзначено найбільш характерні риси розвитку права на свободу думки, совісті та релігії в сучасному суспільстві, а саме:

1. Розвиток соціальних відносин у сфері реалізації свободи думки, совісті та релігії може сприяти як стабілізації, так і дестабілізації суспільства.

2. Релігія як історично сформована система традиційних ціннісних орієнтирів різних соціальних груп і як додатковий показник національно-етнічної приналежності здатна служити одним з чинників сталого розвитку суспільства.

3. Соціальні відносини сучасного українського суспільства у сфері реалізації свободи совісті характеризуються такими особливостями, як наявність двох протилежних за світоглядно-релігійними настановами соціальних груп – віруючих і невіруючих, їх безконфліктною взаємодією на основі спільності ціннісних орієнтацій і етноконфесійної ідентифікації.

4. Більш широкий розвиток соціального партнерства між державою і церквою потребує подальшого вдосконалення соціально-управлінських механізмів, детальної та всебічної розробки нормативно-правової бази.

У підрозділі 3.2 «Практика Європейського суду з прав людини з реалізації права на свободу думки, совісті та релігії» проведений аналіз рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) дав змогу стверджувати, що держава несе відповідальність за дотримання свободи думки, совісті та релігії кожної особи, підтримуючи суспільний порядок на основі принципу лібералізму-комунітаризму.

Звертається увага, що при розгляді справ, пов'язаних зі свободою думки, совісті та релігії, необхідно враховувати такі філософсько-правові аспекти:

- вирішуючи справу по суті, ЄСПЛ, в першу чергу, повинен знайти оптимальний баланс між цінностями, які конкурують між собою, а також всіма соціальними потребами особистості та її життєво необхідними інтересами;

- дотримання нейтралітету та неупередженості, який у жодному разі не можна зводити до підтримки секуляризму.

- обов'язок ЄСПЛ прогнозувати значущість своїх рішень. Кожне рішення ЄСПЛ повинно мати філософсько-правове обґрунтування, оскільки несприйняття окремих фактів у мотивувальній частині, призведе до суто гіпотетичних помилок у самому рішенні.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження визначається сучасною постановкою завдання, виявленням і дослідженням нових ідей щодо філософсько-правового розуміння права на свободу думки, совісті та релігії.

У роботі враховані філософсько-правові погляди та концепції, положення чинного національного законодавства, міжнародні правові стандарти, піддано всесторонньому аналізу теоретичний та практичний матеріал, що стосується тематики дослідження. Це сприяло обґрунтуванню та вирішенню кола завдань, які мають важливе наукове і прикладне значення. У результаті автором сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, що полягають у такому:

1. На сьогодні склалося неоднозначне, а подекуди й зовсім різностороннє філософсько-правове розуміння права на свободу думки, совісті та релігії, яке обумовлене процесами глобалізації. Тобто розвиток права на свободу, думки, совісті та релігії є складним об'єктивним соціальним процесом, в основі якого лежать суперечності між людиною та дійсністю, можливістю та спроможністю природного середовища задовольняти людські потреби, які мають значення не лише для якоїсь окремої країни, але й для всього суспільства загалом. Інноваційними підходами щодо пояснення сутності феномену особистості – від розуміння його як частини природи до суспільної істоти, що веде до відсутності єдиної філософсько-правової концепції, світоглядної розгубленості. Міжконфесійними відносинами, так як Україна є поліконфесійною державою, то неоднакове ставлення держави до кожної з них, взаємовідносини між представниками кожної з конфесій неминуче призводять

до різного розуміння та тлумачення свободи думки, совісті та релігії. Наявність різних за своїм напрямком діяльності релігійних організацій, кожна з яких не тільки по-різному тлумачить зміст та бачить пріоритет аналізованого нами права та його місце в суспільстві, а й реалізує його. Наявність правового закріплення та рівень захисту права на свободу думки, совісті та релігії на національному та міжнародному рівнях показує його значущість для особи та різний рівень захисту в нашому законодавстві у порівняно із законодавством інших держав, які деякою мірою не є досконалими.

2. Методологічну основу дослідження склали такі філософські та загальнологічні методи як: систематизація та узагальнення, герменевтичний, термінологічний принцип, метод діалектики, порівняння, дедукції, аксіологічний, гіпотетичний метод, метод аналізу та синтезу, ідеалізації, абстрагування, порівняння, системний метод, принцип загального зв'язку та взаємозалежності, історичний та логічний методи.

По-перше, право на свободу думки, совісті та релігії є складним, багатоаспектним, з філософсько-правової точки зору, явищем, вивчення якого потребує комплексної методологічної основи.

По-друге, методологічні підходи дають можливість визначити право на свободу думки, совісті та релігії як цілісний феномен правової дійсності, що залежить від рівня демократизму в державі та ступеня розвитку громадянського суспільства, має ціннісне значення.

По-третє, дослідження права на свободу думки, совісті та релігії в процесі філософсько-правового аналізу викликає необхідність застосування філософських методів, які характеризують його самостійний характер, динамізм розвитку; загальнонаукових, котрі ставлять акцент на історичному характері цього права, його об'єктивності, функціональному призначенні; спеціальні методи, що показують право на свободу думки, совісті та релігії як системне, структуроване явище, котре має свій зміст, форму, побудову та певним чином удосконалюється відповідно до потреб та інтересів суспільства і держави.

3. Аналіз еволюції поглядів права на свободу думки, совісті та релігії епох Античності, Середньовіччя, Відродження, Реформації, періоду XVII – початку XVIII століття, епохи Просвітництва, XIX–XX століття підтвердив тезу про те, що сама ідея цього права зародилася давно і змінювалася в ході історичного розвитку.

В працях мислителів доби Античності, таких як: Сократа, Платона, Аристотеля, Демокріта, Протогора, Епікура містяться ідеї свободи думки, совісті та релігії. Проте ні практичного, ні термінологічного їх оформлення як такого не існувало. Та й сама свобода думки, совісті та релігії не розглядалася як право, а лише допускалася виходячи з прагматичних міркувань. Встановлено, що під думкою розуміли причину руху чогось, певний інструмент, за допомогою якого можна було навести наявність або відсутність чого-небудь. Складною і до сьогодні сповненою протиріч була ідея свободи совісті. Саме її в цю добу розуміли як продукт людського розуму, відповідальність за свої вчинки. У розумінні поняття «релігії», його витоків,

функцій вираження мають політеїстичні тенденції, але, підсумувавши, всіх їх можна звести до природно-правових концепцій, які потім представники раннього християнства розвивали до права на вільне сповідання релігії.

Проаналізована нами доба Середньовіччя, а саме погляди Іларія із Пуатьє та Лактанція, А. Августина, В. Оккама, М. Падуанського, свідчить про свободу думки, совісті та релігії як про поняття, оскільки сама ідея їх відкидалася і католицькими, і православними церквами, а під «свободою совісті» розуміли «свободу релігії».

Найбільш цілеспрямовано парадигма свободи думки, совісті та релігії сформувалася в епохи Відродження у працях Т. Мора, Ф. Рабле, Е. Роттердамського, П. Мірадолли, Л. Валли та діячів Реформації М. Люцера, Т. Мюнцера, філософів Ф. Меланхтона, У. Цвінглі, Ж. Кальвіна, Ж. Бодена.

Можемо спостерігати, що в ці періоди визначилися два різні підходи до вирішення проблем свободи совісті. Перший характеризується чіткою соціально-політичною спрямованістю, орієнтацією на принципи гуманізму і є відображенням інтересів прогресивних сил, найбільш послідовні представники яких прагнули повністю звільнитися від впливу церкви і релігії. Другий висловлював інтереси буржуазії, її прагнення тільки підпорядкувати собі церкву, а не відмовлятися від неї. Спільним для цих підходів було заперечення принципу релігійної винятковості та протиставлення йому принципу свободи релігійної совісті. Історичною заслугою Реформації можна вважати включення в життєдіяльність суспільства поняття «свободи віросповідання» у формі вільного вибору віруючими однієї з конфесій християнства. Зважаючи на це, можна стверджувати, що в період Відродження ідея свободи думки, совісті та релігії набула нового філософсько-теоретичного обґрунтування, а в період Реформації відбулося практичне їх втілення.

Погляди таких мислителів як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Р. Декарт, Б. Спіноза, Дж. Локк, Дж. Мілтон, Дж. Толанд, Е. Коллінз, Р. Вільямс, П. Бейль підтверджують, що в XVII – початку XVIII століття відбулося не лише юридичне обґрунтування, а й практична реалізація права на свободу думки, совісті на релігії, оскільки, *по-перше*, свободу совісті та свободу релігії почали сприймати як природне, фундаментальне право кожної людини, що надане їй Богом; *по-друге*, заборонявся будь-який примус у питаннях релігії; *по-третє*, висувався принцип відокремлення церкви від держави; *по-четверте*, право вибору відповідного віросповідання, дотримання та публічного сповідання його, а також право бути атеїстом.

Епоха Просвітництва стала тим періодом, коли право на свободу думки, совісті та релігії набуло риси невідчужуваного права, а окремі філософи – І. Кант та Т. Джефферсон – формували ідею світської держави, в якій рівність громадян не залежить від релігійної приналежності.

Проаналізовано зміст філософсько-правових думок щодо поняття права на свободу думки, совісті та релігії таких філософів XIX–XX століття, як К. Маркса, В. Джеймса, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля і доведено, що боротьба за це право вже пройшла критичну фазу, але визнання країни

демократичною потребувало правового закріплення цього права, що й невдовзі було зроблено в міжнародних документах.

4. Право на свободу думки, совісті та релігії варто віднести не до особистих чи політичних прав, як це зроблено в нас сьогодні, а до нової групи прав, а саме морально-духовних, оскільки воно складає найвищу соціальну цінність і несе за собою відповідальність людини перед самою собою як носієм найвищих моральних та духовних цінностей. Обов'язково при цьому повинен дотримуватися певний принцип, а саме реалізації колективних прав не повинна обмежувати права і свободи особи. Право на свободу думки, совісті та релігії дає можливість визначати для себе самостійно систему моральних та духовних цінностей, ставлення до людини, усвідомлення її як найвищої соціальної цінності. Основним їх призначенням є гарантування духовного розвитку людини. А тому наполягаємо на тому, щоб їх включити до нової групи прав – морально-духовних.

Свобода думки, совісті та релігії є самостійним правом, оскільки, виходячи з призми цінностей його для суспільства, ми можемо прослідкувати, що в більшості міжнародних документів свобода думки вживається окремо від свободи слова. Вона несе в собі певний результат мислення, який виражається у слові. Воно є основою суб'єктивної площини кожної людини. Врахувавши всі ознаки понять свободи думки, совісті, релігії, можемо зробити такі визначення:

Свобода думки у філософсько-правовому вимірі – це можливість індивіда без будь-якого ідеологічного контролю вибирати для себе систему духовних і моральних цінностей, які охоплюють усі аспекти інтелектуального і духовного життя людини.

Свобода совісті у філософсько-правовій інтерпретації – це здатність особистості до осмислення та оцінки різних світоглядних орієнтирів самовизначення щодо них, їх оцінки, самореалізації в духовній реальності без будь-якого силового примусу, лише за велінням власної совісті.

Свобода релігії у філософсько-правовому розумінні – це можливість особистості без будь-якого зовнішнього примусу сповідувати, практично здійснювати свої релігійні погляди як колективно, так і самостійно або ж утримуватися від їх здійснення.

Систематизувавши вказані поняття, запропоновано цілісне визначення *права на свободу думки, совісті та релігії у філософському контексті* як сукупності правових норм, що відображають особливу якісну універсальну визначеність людського буття, дають можливість кожній людині вільно, без дискримінації та переслідувань з боку держави та суспільства здійснювати самовизначення в духовній, світоглядній, політичній сферах, а також здатності до творчої самореалізації на основі ціннісно-орієнтованого вибору та узгодження всіх ціннісно-сміслових параметрів зі своїми життєвими установками. При цьому якщо це право, то йому має кореспондувати обов'язок особи дотримуватися правових норм та держави, гарантувати ці права і свободи.

5. Доведено, що на сьогодні право на свободу думки, совісті та релігії є найважливішою інтимно-особистісною складовою реалізації всіх інших прав у

духовній сфері (віросповідання, атеїзм та ін.). Це можливість особи отримувати, аналізувати, поширювати певний обсяг інформації, насамперед релігійного змісту з метою формування рівня поінформованості, в першу чергу духовного світу, усвідомленого сприйняття змісту віровчення, реалізації певних практичних навичок та вмій щодо його сповідання.

Основними філософсько-правовими постулатами розвитку права на свободу думки, совісті та релігії з урахуванням вимог і реалій ХХІ ст. у нашій державі можна вважати такі:

- це право є не однозначним і небеззаперечним. Перш за все слід зазначити, що воно є юридичним виміром свободи світоглядного вибору (в тому числі формувати, дотримуватися, вибирати і змінювати вже зроблений вибір), а також правомірної поведінки, заснованого на згаданому виборі;

- це право є системоутворюючим у системі прав людини. Без його реалізації інші права людини втрачають більшість реального змісту, залишаючись декларацією. Реалізуючи право на свободу думки, совісті та релігії, людина усвідомлює себе, знаходить сенс і визначає своє місце в житті. Можна припустити, що, задовольняючи цю потребу, людина і стає власне людиною. Таким чином, свобода думки, совісті та релігії – право на задоволення світоглядної потреби – надає сенс існуванню. Від реалізації цього системоутворюючого права залежать; здатність індивіда самореалізуватися в особистість; можливість подолати суперечності між тенденціями, зумовленими випереджаючим розвитком цивілізації і природою людини; здатність держави до сталого розвитку без соціальних вибухів і потрясінь; вміння світової спільноти знайти шляхи до вирішення глобальних проблем, що стоять перед людством;

- ціннісний вимір свободи думки, совісті та релігії не піддається зміні. У цілому, незважаючи на деякий занепад конфесійного впливу на людську цивілізацію, навряд чи є підстави говорити про зменшення потреби кожної людини в орієнтації і самоусвідомленні. Змінам піддаються лише форми реалізації цієї специфічної потреби внаслідок розвитку цивілізації. Старі форми еволюціонують або відмирають, поступаючись новим формам. Можна припустити, що розвиток форм систем орієнтації нерозривно пов'язаний з еволюцією людства в цілому. Звідси – необхідність рівноправності нових форм (в тому числі перспективних, тих, що виникнуть у майбутньому) щодо вже існуючих.

Сьогодні світ дійсно змінився і продовжує стрімко змінюватися. Від адекватності відповідей на ці зміни залежить сьогодення і майбутнє людської цивілізації. Відповідно свобода думки, совісті та релігії є необхідною умовою трансформації ціннісних орієнтацій, формування глобального мислення і переходу до сталого розвитку цілісного безполярного світу.

Можна виділити такі позитивні якості сучасного стану розвитку права на свободу думки, совісті та релігії:

- соціальна цінність, оскільки в нормах цього права дається оцінка явищам життя і суспільним процесам, що впливають на задоволення особистих потреб людини;

- формальна визначеність, що дає можливість досягти конкретизації щодо кола окремих суб'єктів, їх прав, обов'язків, гарантій та санкцій за порушення;

- забезпечення державою як одна з найвищих гарантій того, що це право справді діє та його постулати є цілком реальними;

- реалізація в конкретних життєвих відносинах;

- право на свободу думки, совісті та релігії є усвідомлено необхідною умовою, можливістю існування будь-якої особи. Справжня можливість його існування можлива лише за наявності вільного вибору, але, ведучи мову про право вибору, варто відмітити, що він можливий лише в рамках закону.

6. Аналіз практики ЄСПЛ дає змогу стверджувати, що, дійсно, юридично-правові погляди суддів побудовані на філософії лібералізму з її акцентом на приматі індивідуальних прав та особистої автономії щодо інших цінностей, насамперед комунітарних. Встановлено, що свобода релігії, а разом із тим і свобода совісті є цілісною інтегрованою філософсько-правовою категорією, ядром якої є людина, її ціннісно-життєві орієнтири – основні засади людського буття. Слід підкреслити, що вибір особою своїх ціннісно-життєвих орієнтирів не перетворює нашу свободу совісті та релігії на індивідуальний феномен. У чинному законодавстві не існує законодавчого визначення «свободи думки», «свободи совісті», «свободи релігії», однією з причин такої непоправної прогалини є невизначеність цього феномену ЄСПЛ, який вирішував низку справ щодо порушення цього права. Очевидно, що свободу думки, совісті та релігії варто розглядати як одне право, як одну свободу, особливу цінність, яка означає можливість кожного сповідувати, обирати та змінювати релігійні погляди, переконання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Олійник У. М. Окремі філософсько-правові аспекти розвитку та розуміння права на свободу совісті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т.4. С. 140-144.

2. Олійник У. М. Філософсько-правовий аналіз окремих проблем обмеження права на свободу думки, совісті та релігії. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2016. № 2 (58). С. 220-228.

3. Олійник У. М. Утвердження права на свободу думки, совісті та релігії в філософії права епохи Просвітництва. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 336-346.

4. Олійник У. М. Специфіка формування парадигми права на свободу думки, совісті та релігії у філософії права доби Відродження та Реформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 224-227

5. Олейник У. М. Развитие понимания права на свободу мысли, совести и религии в философии Античности и Средневековья. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2017. №3 (301). С. 94-98.

6. Омельчук О. М., Олійник У. М. Особливості формування парадигми права на свободу думки, совісті та релігії в філософії права епохи Реформації. *Економіка та митно-правові відносини*. 2017. № 2. С. 6-13.

7. Олійник У. М. Розвиток розуміння права на свободу думки, совісті та релігії у філософії доби Античності. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року) : у 2-х частинах. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. Ч. 1. С. 34-38.

8. Олійник У. М. Утвердження концепції свободи думки, совісті та релігії в філософії права періоду ХІХ – ХХ століття. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 року) : у 2-х частинах. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. Ч. 1. С. 22-25.

9. Олійник У. М. Окремі питання щодо забезпечення реалізації права на свободу думки, совісті та релігії: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Хмельницький, 29–30 квітня 2018 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 80-84.

АНОТАЦІЯ

Олійник У. М. Право на свободу думки, совісті та релігії у філософсько-правовому вимірі. – *Рукопис*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Хмельницький університет управління та права, Хмельницький, 2018.

Дисертація є комплексним філософсько-правовим дослідженням права на свободу думки, совісті та релігії. Визначено основні напрямки дослідження, окреслено коло філософів, мислителів, теоретиків-правознавців, які зробили істотний внесок у його смислове наповнення.

Дослідження ґрунтується на власній методології, котра складається із загально- та спеціально-наукових методів і прийомів дослідження. Сформовано цілісне визначення права на свободу думки, совісті та релігії через аналіз його складових частин.

Проаналізовано основні проблеми в галузі філософського осмислення права на свободу думки, совісті та релігії, що склалися нині в літературі. Зроблено акцент на тому, що право на свободу думки, совісті та релігії необхідно, насамперед, розглядати в загальнолюдському контексті як найвищу соціальну цінність, яка перебуває в тісному зв'язку зі світоглядним буттям особи та дає змогу досягти згоди між групами людей з різним світоглядом.

Здійснений аналіз рішень Європейського суду з прав людини дає змогу стверджувати, що держава несе відповідальність за дотримання свободи думки,

совісті та релігії кожної особи, підтримуючи суспільний порядок на основі принципу лібералізму-комунітаризму.

Ключові слова: право на свободу думки, совісті та релігії, парадигма, філософсько-правові погляди, постулати, індивідуальне право, Європейський суд з прав людини, філософія лібералізму, цінності, комунітарні, системоутворюючий характер.

АННОТАЦИЯ

Олейник У. Н. Право на свободу мысли, совести и религии в философско-правовом измерении. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Хмельницкий университет управления и права, Хмельницкий, 2018.

Диссертация является комплексным философско-правовым исследованием права на свободу мысли, совести и религии. Определены основные направления исследования, определен круг философов, мыслителей, теоретиков-правоведов, внесших существенный вклад в его смысловое наполнение.

Исследование основывается на собственной методологии, которая состоит из обще и специально-научных методов и приемов исследования. Сформирован целостное определение права на свободу мысли, совести и религии через анализ его составляющих частей.

Проанализированы основные проблемы в области философского осмысления права на свободу мысли, совести и религии, сложившиеся в настоящее время в литературе. Сделан акцент на том, что право на свободу мысли, совести и религии необходимо прежде всего рассматривать в общечеловеческом контексте как высшую социальную ценность, которая находится в тесной связи с мировоззренческим бытием человека и позволяет достичь согласия между группами людей с разным мировоззрением.

Проведенный анализ решений Европейского суда по правам человека позволяет утверждать, что государство несет ответственность за соблюдение свободы мысли, совести и религии каждого человека, поддерживая общественный порядок на основе принципа либерализма-коммуитаризма.

Ключевые слова: право на свободу мысли, совести и религии, парадигма, философско-правовые взгляды, постулаты, индивидуальное право, Европейский суд по правам человека, философия либерализма, ценности, коммуитарные, системообразующий характер.

SUMMARY

Oliinyk U. M. The right to freedom of thought, conscience and religion in the philosophical and legal dimension. – The manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law, specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Khmelnytsky University of Management and Law, Khmelnytsky, 2018.

The work is devoted to philosophical and legal comprehension of the right to freedom of thought, conscience and religion. The historical preconditions for the

development and establishment of the right to freedom of thought, conscience and religion are set forth.

The dissertation is a comprehensive philosophical and legal study of the right to freedom of thought, conscience and religion. The main directions of the research are outlined; the circle of philosophers, thinkers, theorists, jurists has been outlined, which made a significant contribution to its semantic content.

The research is based on its own methodology, which consists of general and special-scientific methods and methods of research. The paper uses systematization and generalization, hermeneutic, terminological principle, dialectic method, comparison, deduction, axiological, hypothetical method, method of analysis and synthesis, idealization, abstraction, comparison, systematic method, principle of general communication and interdependence, historical and logical methods .

A coherent definition of the right to freedom of thought, conscience and religion is formed through an analysis of its constituent parts. The analysis of philosophical and legal views in different historical periods on the law analyzed by us is carried out. It is proved that the most integral part of his paradigm was formed in the Renaissance. The jurisprudence of the European Court of Human Rights on cases concerning the right to freedom of thought, conscience and religion is generalized, it is confirmed that legal views of judges are based on the philosophy of liberalism with its emphasis on the primacy of individual rights and personal autonomy with respect to other values, first of all communitarian. The present state of realization of this right in Ukraine is investigated and recommendations for improving the level of its legislative regulation through the prism of human values are worked out. The philosophical and legal postulates of the development of the right to freedom of thought, conscience and religion are substantiated. They take into account the requirements and realities of the XXI century in our country, namely, such as unambiguousness and indisputability, value, system-forming character.

The main problems in the field of philosophical comprehension of the right to freedom of thought, conscience and religion, which are now in the literature, are analyzed. Thus, by formulating the definition of the right to freedom of thought, conscience and religion, researchers often resort to so-called formal-logical concept, which is based on the elemental analysis of the words "thought", "conscience", "religion". However, our analysis suggests that the expression "the right to freedom of thought, conscience and religion" is a phraseological unit, that is, inseparable unity, the meaning of which cannot be reduced to the usual sum of its constituent words.

The emphasis is placed on the fact that the right to freedom of thought, conscience and religion must first of all be considered in the general human context as the highest social value, which is in close connection with the ideological existence of the individual and allows to reach agreement between groups of people with different worldviews.

The author convincingly argues that today the right to freedom of thought, conscience and religion is the most important intimate-personal component of the realization of all other rights in the spiritual sphere (religion, atheism, etc.). It is an opportunity for a person to receive, analyse, and distribute a certain amount of

information, primarily of religious content, in order to raise awareness, first of all, of the spiritual world, the conscious perception of the content of the doctrine, the realization of certain practical skills and abilities to practice it.

The analysis of the basic philosophical and legal postulates of the development of the right to freedom of thought, conscience and religion, taking into account requirements and realities of the XXI century in our country, is carried:

a) ambiguity and non-indisputability. First of all, it should be noted that it is a legal measure of freedom of philosophical choice (including the formation, observance, selection and modification of an already made choice), as well as lawful conduct based on the mentioned choice;

b) the system-forming nature of the human rights system. Without its implementation, other human rights lose much of the real content, remaining a declaration. Using the right to freedom of thought, conscience and religion, a person realizes himself, finds meaning and determines his place in life. One can assume that, by satisfying this need, a man becomes a human being. Thus, freedom of thought, conscience and religion giving the right to meet world-wide needs, makes sense to existence. The ability of an individual to self-fulfilment into personality depends on the implementation of this system-forming right; the opportunity to overcome the contradictions between the tendencies caused by the advanced development of civilization and human nature; the state's ability to achieve sustainable development without social explosions and shocks; the ability of the world community to find ways to solve the global problems facing humanity;

c) the value dimension of freedom of thought, conscience and religion is not subject to change.

In general, in spite of some decline in denominational influence on human civilization, there is hardly any reason to talk about reducing the need of each person in orientation and self-awareness. Changes are subject only to the forms of realization of this specific need as a result of the civilization development;

d) freedom of thought, conscience and religion is a prerequisite for the transformation of value orientations, the formation of global thinking and the transition to the sustainable development of a holistic, non-polar world.

The analysis of the decisions of the European Court of Human Rights makes it possible to assert that the state is responsible for observing the freedom of thought, conscience and religion of each individual, maintaining a public order based on the principle of liberal-communitarianism.

The liberal-individualist approach to dealing with cases by the European Court of Justice makes it possible to recognize the idea of the possibility of distinguishing between the public and private spheres of public life, and also to recognize the usefulness of limiting the scope of government powers to the public sphere.

Key words: the right to freedom of thought, conscience and religion, paradigm, philosophical and legal views, postulates, individual law, European Court of Human Rights, philosophy of liberalism, values, communitarian, system-forming character.

Підписано до друку 01.10.2018. Зам. № 1
Обсяг 0,9 друк. арк. формат 60x90/16. Наклад – 100 прим.

Надруковано у Хмельницькому університеті управління та права
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 38
Тел. : (0382) 71-75-91